

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:
Erich Fromm
THE ART OF LOVING

Copyright © 1956 by Erich Fromm

Introduction copyright © 2006 by Peter D. Kramer

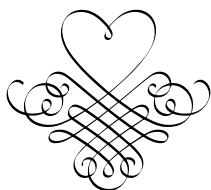
Translation Copyright © 2017 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-01996-4

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

Erih From

UMÉČE
LJUBAVI

Prevela Dejana Burzan

 izdavaštvo
vulkan

Beograd, 2017.

Jele

UVOD

Već pedeset godina ova knjižica nam pruža saznanje, utehu i inspiraciju. Kakav izvanredan uspeh! Psihologija se promenila nekoliko puta tokom ovih pet decenija. Frojd je postao i prestao da bude popularan. Razni oblici psihoterapije nastali su pa nestali. Pojava lekova uticala je na naše shvatanje emocija; i oni su bili slavljani, a potom prekorevani. Za sve to vreme, Fromovo delo od dvestotinak strana pratilo nas je kroz sve ove promene, nudeći nam umirujuće savete. Šta je to što čini neku knjigu bezvremenom?

Tema svakako prva mora dobiti zasluge. Ljubav je, kako nam From poručuje, ono za čim čeznemo. Ljubav nas definiše; ona je „rešenje problema ljudskog postojanja“. Pa ipak,

svake godine ljudi napišu na desetine knjiga o ljubavi, a nijedna od njih nije prevedena, kao što je Fromova, na čak tri-deset pet svetskih jezika.

Neosporno i naslov igra ulogu. Nema uporište u jeziku masovne kulture, u poštapalicama kako ih danas lingvisti nazivaju. Već tom čistotom, naslov polaže pravo na budućnost knjige kao klasika. From se ne krije iza svoje profesije – ne predlaže da knjiga nosi naziv *Psihoanaliza umeća ljubavi*. On je hrabar. On će se neposredno suočiti sa čitaocima.

Treba prozboriti koju reč i o jeziku. On ispunjava obećanje iz naslova. From je direktan: „Da li je ljubav umeće? Ako jeste, onda ona zahteva znanje i trud.“ Može se reći da ima nečeg poetičnog u ekonomičnosti izraza: „Bez ljubavi, ljudski rod ne bi mogao opstati nijedan dan.“ Retko – osim kada osuđuje popularnu kulturu – From koristi metaforu: „Svet je samo veliki objekat našeg apetita, velika jabuka, velika boca, velike grudi; mi smo odojčad koja večno nešto iščekuje, nečemu se nada – i večno se razočaravaju.“

To zapažanje povezano je sa još jednim važnim razlogom zbog kojeg Froma čita svaka naredna generacija. On je bio vizionar. Uočio je ključni izazov naših života. Ukoliko kultura slavi narcisizam, kako se uzdići iznad? Ako kultura podstiče otuđivanje, kako pronaći ono za čim čeznemo: prisnost, strast, harmoniju – ono što From naziva *sjedinjenjem posredstvom ljubavi*?

Kako vreme prolazi, ova pitanja sve više i više dobijaju na značaju. Komercijalno narušava lično, i to otvoreno. Uspješni muškarci traže „supruge za pokazivanje“. Skoro polovina brakova završava se razvodom, delimično zbog iskušenja da se nađe nešto bolje – kao da svaki pojedinac ima nekakvu fiksnu vrednost, kombinaciju mladosti, lepote, inteligencije, statusa, i (pogotovo) bogatstva koja se može izračunati. Sve češće, ovakve promene za posledicu imaju neispunjene brakove. From je odavno razumeo važnost ljubavi kao uslova za srećan život.

Korene Fromove kritike društva možemo naći još u njegovoj ranoj mladosti. Rođen je 1900. godine u porodici ortodoksnih Jevreja u Frankfurtu. Njegov deda i obe pradede po ocu bili su čuveni rabini. Erihov otac, trgovac vinima, stideo se svoje profesije. Prisećajući se svog detinjstva, From je rekao: „Kao detetu, bilo mi je veoma čudno što neki ljudi posvete čitav svoj život zarađivanju novca i bilo bi me baš sramota kada bi neki čovek u mom prisustvu morao da izjavi da je privrednik.“ Kada je Fromu bilo dvanaest godina, jedan od radnika njegovog oca zainteresovao se za ideje socijalizma. Sa druge strane, Fromova verska učenja upoznala su ga sa mnogim progresivnim idejama, na primer, sa shvatanjem da se prorok mora izraziti kako kroz reči, tako i kroz dela, tako što će izlaziti u susret svakodnevnim ljudskim potrebama.

Ali From se nikada nije osećao potpuno lagodno u ortodoksnom zajednici. U dvadeset trećoj godini, obelodanio je svoje protivljenje cionizmu, izjavivši da se nacionalizam protivi potpunom humanizmu. Sa dvadeset šest godina, kako bi simbolično raskinuo sa tradicijom, pojeo je hleb na dan Pashe.

From je u međuvremenu doktorirao na Univerzitetu u Hajdelbergu. Studirao je prava i religiju, a onda promenio smer i završio studije socijalne ekonomije, današnje sociologije. Takođe, u ovom periodu, upoznao je Fridu Rajhman i oženio se njome. Frida je bila jedanaest godina starija od njega i upoznala ga je sa revolucionarnom oblašću psihoanalize budući da je bila psihijatar po profesiji. Iako je brak trajao svega nekoliko godina, Fromovo interesovanje za psihoanalizu nije posustalo.

Fromovo znanje sociologije uticalo je na to da smatra teorije Sigmunda Frojda uskim i mehanističkim. From je tvrdio da ekonomske, političke i kulturne sile oblikuju većinu onoga što je Frojd objašnjavao pomoću urođenog instinkta. Po njegovom mišljenju, pojedince ne čini skup nagona stavljenih pod kontrolu represijom; ljudska bića oduvek su bila društvena bića i učestvovala u društvenoj strukturi. From je stao na stranu analitičkih marksista i socijalista. Najviše je težio ka ranim marksističkim razmišljanjima, ka utopijskom Marksu koji se nadao da bi ograničenja koja je nametala podela rada mogla biti ublažena humanijim ekonomskim sistemom. Fromova zvanična pisanija ticala su se krivične pravde,

religije i moralnosti. Već ranih tridesetih godina dvadesetog veka, i ljubav se ušunjala u Fromova proučavanja. Istraživanje o patrijarhalnim i matrijarhalnim društvima dovelo je do razmatranja razlika između majčinske i očinske ljubavi prema detetu.

Pod senkom nacizma, From je pisao o diktatorskim vladama i njihovim težnjama da stvaraju sadiste. Uvideo je mogućnost sukoba u Evropi mnogo pre Frojda. Na poziv psihoanalitičara i feministkinje Karen Hornaj, posetio je Sjedinjene Države 1993. godine, a potom emigrirao. Iako nikad nije prestao sa kritičkim proučavanjem društva, odomaćio se u novoj zemlji; četrdesetih godina dvadesetog veka From će se već prihvatiti pisanja na engleskom jeziku.

Fromova kritika klasične psihoanalize pooštrila se tokom njegovog boravka u Americi. Jednom prilikom, napisao je da Frojd sagledava „čoveka kao životinju kojim upravljaju instinkti, a kojeg društvo pripitomljava. Njemu nedostaju kategorije spontanosti, poput ljubavi, nežnosti, radosti, pa i seksualnog zadovoljstva ukoliko ono predstavlja nešto više od oslobađanja napetosti“. Posao analitičara, po Fromovom mišljenju, sastoji se i od viđenja karaktera kao odgovora na sile kulture – kao, na primer, otuđenje od svoje biti, koje marksisti ubrajaju u urođene osobine u kapitalizmu. Što se tiče psihoanalize u praksi, kada je reč o suočavanju sa problemom otuđenosti – velikim teretom modernog (a verovatno i svih

ostalih) života – From je smatrao da terapeut ne sme biti neutralan već angažovan.

Nakon što je 1941. godine objavljeno *Bekstvo od slobode*, From postaje poznata ličnost. Pokušao je da shvati na koji način ljudi gube individualnost kada postanu deo diktatorskih sistema i okrenu se uništavanju, ili kada (u egalitarnom društvu) počnu da podstiču jednakost. Individualna psihologija, prema rečima Froma, zapravo je grana socijalne psihologije. Ljudi su oduvek živeli u okviru nekakvih zajednica.

From je bio popularan baš zbog toga što, u vreme ideologija, on nije bio ideolog. Preuzeo je sve što mu je bilo potrebno – i to sa zadovoljstvom – iz judaizma, marksizma, psihoanalize, a kasnije i iz taoizma i zena, ali u suštini je bio humanista. Radio je na tom zadatku savesno. Čitavog života, svako jutro provodio je radeći stvari koje nisu donosile nikakve novčane prihode – učio je i razmišljao u tišini. Kasnije je zamenio kontemplaciju političkim aktivizmom, preuzevši glavnu ulogu u antinuklearnim i pacifističkim pokretima.

From je bio ljubitelj ljudi. Bio je blisko povezan sa svim glavnim akterima iz sveta psihoanalize i društvenih nauka. Neki od njih bili su Šandor Ferenci, Hari Stek Saliven, Dejvid Risman i Herbert Markuze. Kada su žene u pitanju, Fromov ukus bio je u najmanju ruku eklektičan. Nakon što se razišao od Fride From-Rajhman, imao je aferu sa Karen Hornaj. Dovodili su ga u vezu i sa Ketrin Danam i Martom Grem iz njujorškog plesnog miljea. Oženio se fotografkinjom Heni

Gurland 1944. i bio joj je odan sve do njene smrti osam godina kasnije. Partnerke su mu bile i mnogo starije i mnogo mlađe, i neprivlačne i lepe, i svetle i tamne puti, i pametne i zgodne; a zajedničke osobine bile su im snaga, izuzetnost i žestoka posvećenost onome do čega im je stalo. Ali Fromova najveća ljubav bila je Anis Frimen. Ona je bila udovica jednog advokata, poreklom sa juga Amerike, vrlo zainteresovana za međunarodnu politiku. From je bio u srednjim pedesetim kada joj se udvarao ljubavnim pismima, poljupcima i obećanjima odanosti. Nastavio je u ovom maniru narednih dvadeset osam godina. Upravo je ta privržena i strastvena veza iz njegovog privatnog života bila podloga za *Umeće ljubavi*.

Knjiga se u potpunosti oslanja na Fromovo lično iskustvo. Mi smo društvena bića koja je otuđenost učinila nervoznim. Kultura nam nudi lažan i lak način da prevaziđemo našu anksioznost – pomoću jednolikosti. Poziva nas da konzumiramo iste proizvode, radimo iste poslove, usvojimo iste ciljeve – jednostavno, da se izjašnjavamo kroz nevažne nijanse različitosti i usklađenost sa većinom. Ali ukoliko nam nedostaje hrabrosti za individualnost, nikada nećemo dostići ljubav, zato što je zrela ljubav „sedinjenje pod uslovom očuvanja sopstvenog integriteta.“ Ljubav nije uzimanje usled nesigurnosti; ona počinje davanjem i to radosti, interesovanja,

razumevanja, humora, pa i tuge – „svih izraza i manifestacija onoga što u njoj živi“.

Za Froma, ljubav je pobuna protiv ideala komercijalne kulture. Posebno se protivi člancima časopisa u kojima srećni brakovi izgledaju poput rukovodstva nekakvih korporacija. O timu „koji glatko funkcioniše“, From piše da je „dobro podmazana veza između dve osobe koje ostaju stranci celog života“. Čak i ljubav koja je „zaklon od usamljenosti“ osuđena je na propast. Zaista voleti znači biti u dosluhu sa čitavim čovečanstvom i ići kroz život otvorenih očiju. „Ako bi neko želeo da svoju objektivnost sačuva za voljenu osobu, i ako bi pomislio da se može osloboditi objektivnosti prema ostalom svetu, ubrzo će otkriti da je zatajio u oba slučaja.“

Ali ako From i jeste kritičar, to je samo kako bi sačuvao principe koji se takođe mogu nazvati i američkim. On gleda na ljubav kao na jedan vid autonomije i uzima zapovest „ljubi bližnjeg svog kao samog sebe“ za dokaz da je „ljubav prema sopstvenoj ličnosti nerazdvojno povezana s ljubavlju prema bilo kojoj drugoj ličnosti“. Po Fromovom mišljenju, ovaj paradoks – dijalog individualnosti i spajanja – neizbežan je.

Danas, nekoliko teoretičara otišlo bi korak dalje i tvrdilo da je samostalnost prevashodno muška kategorija. Osećati se nepotpuno bez druge osobe nije znak slabosti, već potpune humanosti. Pa ipak, From uspeva da predvidi i ovo gledište. On vidi jedinstvo para kao ideal – a ne samo kao jedinstvo sa nekom drugom osobom. Za Froma, čak i erotska ljubav,

koja na prvi pogled isključuje sve izvan svojih uskih granica, „u drugoj osobi voli celo čovečanstvo, sve što je živo“.

Potom From objašnjava kako to ostvariti. Nalik na religiju, ljubav se praktikuje. On opisuje i njene elemente: disciplinu, koncentraciju, strpljenje i najveći nivo umeća. Ko treba da budemo? Koje stavove treba da imamo? Nalik na slobodu, ljubav iziskuje hrabrost. Ljubav je kapacitet koji stvorimo u nama samima. Pa ipak, čak i ako su „*princip* koji stoji u osnovi kapitalističkog društva i *princip* ljubavi nespojivi“, mi možemo pronaći prostor u kojem smemo da delamo.

Ovi zaključci zvuče istinito. Oni se izdižu iznad konflikata sredine dvadesetog veka u koje se From upuštao – rasprava uokviru socijalizma, psihoanalize i tako dalje – zato što se sam From izdigao iznad njih. Zbog čega je *Umeće ljubavi* opstalo? Zato što znamo da From pogađa u središte mete – mi ne možemo naći ljubav tako što ćemo lenjo pristati na zavođenja masovne kulture. Neće nam pomoći ni da talasamo između ljubaznosti i agresije. Kako bismo promenili ljubav koju dobijamo, moraćemo da promenimo naš kapacitet za davanje ljubavi.

Ipak, ova knjiga ostaje savremena i zbog Fromove ličnosti. Tema, naslov, glas, vizija i poruka – kao čitaoci, mi znamo da ovi elementi dolaze od čoveka kojem je stalo do nas. Erih From nam neće laskati. On poznaje naše slabosti i zna koji je ulog. Ali on se slaže sa našim ciljevima – slaže se da je ljubav bitna, a ne neko njeno površno tumačenje. Živeo je sa tim

problemom dugo, koristeći osobine koje je vrednovao kod sebe, pogotovo jasnoću vizije koju on naziva objektivnošću. Naposljetku, ako mi slavimo pedesetogodišnjicu *Umeća ljubavi*, to je zato što kada je pročitamo, mi shvatamo da smo u društvu izuzetnog čoveka. Ono što se izdvaja kod Froma prevazilazi inteligenciju, prevazilazi čak i mudrost. U svakom aspektu knjige postoje brojni dokazi osobina koje From nama predstavlja kao glavne – samosvesnost, smernost i hrabrost. A evo i pokazatelja njegovog argumenta: kada nam se obrati takva osoba, znači da treba da osećamo da nam je upućen izazov, da imamo podršku i da smo voljeni.

Piter D. Krejmer,
2006.

PREDGOVOR

Ova knjiga razočaraće svakog ko od nje očekuje gotova uputstva o umeću ljubavi. Naprotiv, ona želi da pokaže kako ljubav nije osećaj kojem svako može lako da se prepusti, bez obzira na stepen zrelosti koji je dostigao. Ona želi da uveri čitaoca kako su sva njegova nastojanja oko ljubavi osuđena na propast ukoliko najaktivnije ne pokuša da razvije svoju celokupnu ličnost, ne bi li tako postigao produktivnu orijentaciju; da se zadovoljstvo u individualnoj ljubavi ne postiže bez sposobnosti da se voli svoj bližnji, bez istinske poniznosti, hrabrosti, poverenja i discipline. Malo je onih koji će steći sposobnost voljenja u kulturi u kojoj su ti kvaliteti retkost. Ili – svako može da upita samog sebe koliko istinski zaljubljenih ljudi poznaje.

Ipak, težina zadatka ne sme da nas odvraća od pokušaja da saznamo koje su teškoće i uslovi za njegovo ostvarenje. Kako bih izbegao nepotrebne komplikacije, pokušao sam da obradim problem, koliko god je to bilo moguće, jezikom koji nije stručan. Iz istog razloga sam navodio vrlo malo literature o ljubavi.

Za jedan drugi problem nisam pronašao neko u potpunosti zadovoljavajuće rešenje; naime, nisam mogao da izbegnem ponavljanje ideja izraženih u mojim prethodnim knjigama. Čitalac, posebno onaj koji je upoznat sa knjigama: *Bekstvo od slobode*, *Čovek za sebe* i *Zdravo društvo*, naći će u ovoj knjizi mnoge ideje koje su već iznete u prethodno navedenim radovima. Međutim, knjiga *Umeće ljubavi* ne predstavlja uglavnom ponavljanje; ona iznosi mnoge ideje koje ranije nisu bile izražene i, sasvim prirodno, čak i neke starije ideje dobijaju ponekad nove aspekte jer su sve usredsređene na jednu temu – umeće ljubavi.

E. F.